

ТАЪЛИМ СТРАТЕГИЯСИНИНГ САМАРАЛИ ТУРЛАРИ

Алимов Баходир Батирович

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъжамаси ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактабининг “Бизнесни бошқариш ва тадбиркорлик (МВА)” кафедраси доценти, PhD

Валиева Насиба Хадиятуллаевна

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъжамаси ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактабининг “Хорижий тиллар ва ишбилармонлик мулоқоти” кафедрасининг мустақил тадқиқотчиси

ARTICLE INFO.

Калит сўз: таълим, стратегия, таълим стратегияси, педагогик стратегия, олий таълим, мактаб таълими.

Аннотация

Ушбу илмий мақолада дунё ва Ўзбекистон Республикасида охири вақтларда таълимга қаратилган эътибор ва стратегик жараёнлар акс эттирилган. Стратегия, таълим стратегияси, педагогик стратегия атамаларига турли олимлар ва веб-сайт маълумотлари ўрганиб чиқилган. Таълим стратегияси турларининг тавсифи жаҳон тажрибалари мисолида келтирилган. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасалари динамикаси ва статистик кўрсаткичлар таҳлили келтириб ўтилган. Ушбу мақола юқори таъсирли ўқитиш стратегиялари (ЮТЎС - High Impact Teaching Strategies (HITS)) нима эканлигини тушунтиради ҳамда энг кўп фойда келтирадиган 10 та юқори таъсирли ўқитиш стратегияси тўлиқ ёритилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

КИРИШ

Жаҳон амалиётида олий таълим муассасаларининг хўжалик фаолияти анъанавий тарзда маълум ташқи доирада иқтисодий конъюнктуранинг маълум қоидалари билан кўриб чиқилган. Шу билан бирга, иқтисодий таъсирларнинг микро ва макро даражали таҳлили вужудга келган. Бошқарув қарорларини таҳлилий жиҳатдан тайёрлаш ва уларнинг сифатини яхшилаш билан боғлиқ бўлган иқтисодий диагностика бошқарув таҳлилининг янги йўналиши ҳисобланади. Умуман олганда, иқтисодий диагностика бошқарув сифатини кескин ошириш зарурати натижасида пайдо бўлди ва инновацион ривожланиш стратегиясини амалга ошириш билан бевосита боғлиқ.

Янги Ўзбекистон тараққиёти бевосита халқ фаровонлиги, инсон қадрини улуғлаш, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш каби стратегик мақсадларни ўз олдига қўймоқда. Буни амалга оширишда таълим ва тарбия тизимига ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Айниқса, таълимнинг асосий босқичи бўлган олий таълими мамлакатимиз эътиборидаги асосий масалалардан бири сифатида марказий ўринда ислоҳ қилинмоқда. Мамлакатимизда “таълим мазмуни ва сифатини ошириш, рақобатбардош, юқори билим ва кўникмаларга эга олий маълумотли педагоглар тайёрлашда самарадор бўлган педагогик таълим инновацион

кластерларини жорий қилиш”¹ ҳамда унинг самарали механизмларини белгилашга катта эътибор қаратилмоқда.

Глобаллашув шароитида олий таълим хизмат кўрсатиш соҳасидаги объектив эҳтиёж ҳисобланади. Бу эса олий таълим муассасаларининг бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилишда мустақиллигини оширмоқда. Ривожланган мамлакатларда олий таълим муассасаларини бошқариш ва уларнинг таҳлилий тайёргарлигини илмий асосда ташкил этиш ривожланиш стратегияларини башорат қилиш имконини беради. Бошқарув қарорларининг қанчалик самарали бўлиши кўп жиҳатдан олий таълим муассасасидаги бошқарув жараёни ва унинг натижаларини ўз вақтида, ҳар томонлама баҳолаш билан боғлиқ.

Замонавий дунёнинг ноаниқлиги, ночизиқчилиги, мураккаблиги таълим тизимига ҳам ўзининг таъсирини текизиб, бу ўз навбатида таълим бошқаруви жараёнларини тадқиқ этиш методологиясини ҳам ўзгартиришни тақозо этмоқда. Сабаби анаънавий таълим парадигмалари ва назариялари, методлар замонавий таълим жараёнларини тадқиқ этишда самарали натижалар бермаяпти. Таълим тизимига эскича методлар, ёндашувлар ва назарияларни тадқиқ этиш орқали муайян методологик хатоларга йўл қўйилиб, бу ўз навбатида ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан салбий оқибатларга олиб келмоқда.

Ўзбекистонда олий таълим муассасаларини иқтисодий тизим сифатида бошқариш ушбу тизимнинг мураккаблигидан келиб чиқади. Айниқса, олий таълим муассасалари бошқарув қарорларини қабул қилишнинг иқтисодий бўлмаган усулларида фойдаланиши янги институционал шароитларга мослашиш йўллари топишга тўсқинлик қилади. Ҳозирги вақтда олий таълим муассасасини бошқаришнинг турли бўғинларида самарадорликни баҳолашнинг содда, қулай ва эгилувчан услублари етарли эмас. Бундай шароитда иқтисодий диагностика механизми олий таълим муассасаларини янги бозор шароитларга мослаштириш муаммоларини ҳал этади. Чунки, иқтисодий диагностика тамойилларига асосланган бошқарув нотўғри қарорларни олдини олиш режимида фаолият кўрсатади. Иқтисодий диагностика турли даражадаги муаммоларни аниқлайди, мажмуали таҳлилни амалга оширади ва оқилона қарорга келишни таъминлайди ҳамда ўзининг имкониятлари кенглиги ва истиқболлиги билан ажралиб туради. Олий таълим муассасаси бошқарув жараёни самарадорлигини мажмуали баҳолаш бозор субъектларида қизиқиш уйғотади ва долзарб аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Таълим методи² – таълим берувчининг тингловчилар билан мунтазам қўллайдиган, тингловчиларга ўз ақлий қобилиятларини ва қизиқишларини ривожлантириш, билим ва кўникмаларни эгаллаш ҳамда улардан амалда фойдаланиш имконини берувчи иш усули. Белгиланган таълим бериш мақсадига эришиш бўйича таълим берувчи ва таълим олувчилар ўзаро фаолиятини ташкил қилишнинг тартибга солинган усуллари мажмуасидир.

“Стратегия” атамаси бугунги кунда икки хил ҳодисага нисбатан қўлланилади: таълим фаолиятини ташкил этиш ва унинг педагогик жиҳатлари.

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги 213-сонли “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғриси”ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й., 09/21/213/0330-сон.

² Авлаев О.У., Жўраева С.Н., Мирзаева С.Р.. “Таълим методлари”. Ўқув-услубий қўлланма. Т.: - “Навруз” нашриёти. 2017й. 208 бет.

**“СТРАТЕГИЯ” АТАМАСИНИНГ ТУРЛИ ДАРАЖАДАГИ
ОБЪЕКТЛАРГА НИСБАТАН ҚЎЛЛАНИЛИШИ:**

яхлит таълим тизими ёки унинг катта таркибий қисмлари (ижтимоий-
институционал даража);

таълим муассасалари (ташкилий даража);

таълим соҳасида ўзаро алоқада бўлган одамларнинг ҳақиқий ва номинал
жамоалари (талабалар сони, ўқитувчилар, менежерлар, бошқа муҳим
шахслар) (гурӯҳ даражаси);

таълим жараёнларининг алоҳида субъектлари (индивидуал ёки шахсий,
даража).

1-расм. “Стратегия” атамасининг турли даражадаги объектларга нисбатан қўлланилиши³

3. Стратегияларни тизимлаштириш учун ҳодисанинг ўзига хос хусусиятлари асос бўлиши мумкин, хусусан:

- стратегияни ишлаб чиқувчи субъект тури;
- стратегия объекти (у йўналтирилган таълим жиҳати);
- стратегиянинг предмети (объектда айнан нима таъсир қилиши мумкин);
- стратегик фаолият мазмуни (психологик, педагогик, ташкилий-бошқарув ва бошқалар)⁴.

Мақсадларни белгилаш таълим стратегиясининг асосидир. Таълим стратегиясидаги мақсад қисқа муддатли (бир дарс ёки мавзу учун), ўрта муддатли (масалан, битта фан ёки қисқа муддатли курсни ўрганиш) ва узоқ муддатли (бир неча ўқув йили (бакалаврият, магистратура) ёки бутун таълим ҳаёти учун) бўлиши мумкин⁵.

Таълим стратегияси⁶ - бу олий таълимнинг институционал шаклини танлаш асосида амалга ошириладиган таълим, касбий ва ижтимоий йўналишлар мажмуи таъсири остида шаклланган таълим хулқ-атворининг онгли, акс эттирувчи модели.

Е.С. Бабунова “педагогик стратегия” формуласидан фойдаланади ва уни “педагогик фаолиятнинг асосий йўналишларининг истиқболли назарий ривожланишининг энг юқори даражаси” деб тушунади⁷. Стратегия асосий йўналишларни белгилайди: мақсадлар, вазифалар, тамойиллар, маълум бир йўналишдаги профессор-ўқитувчилар ишининг мазмуни, фаолият шакллари ва шартларини танлашнинг ўзига хос хусусиятлари, педагогик мақсадларга эришиш усуллари.

³ Мельничук А.С. Понятие “Стратегия” в исследованиях образования: контексты и варианты использования. “АКМЕОЛОГИЯ” научные журнал 2-2017. УДК 37.011; 37.015.3; 37.015.4. 42-48 с. маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

⁴ Мельничук А.С. Понятие “Стратегия” в исследованиях образования: контексты и варианты использования. “АКМЕОЛОГИЯ” научные журнал 2-2017. УДК 37.011; 37.015.3; 37.015.4. 42-48 с.

⁵ Образовательная стратегия: что это и как построить. <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/educational-strategy>

⁶ https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/55948/1/klovsm_2008_03_51.pdf

⁷ Бабунова Е.С. Педагогическая стратегия становления этнокультурной образованности детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Челябинск, 2009. - 46 с.

Е.В.Бунеевнинг сўзларига кўра таълим стратегияси, биринчидан, “таълим маконини ривожлантиришнинг узок муддатли, сифат жиҳатидан аниқланган йўналишини...” назарда тутса, иккинчидан, “таълим жараёнида иштирокчиларни бошқарадиган педагогик кадриятлар, меъёрлар ва қоидалар векторини белгилайди” ижтимоий, шахсий, ҳаётий ва касбий шаклланиш ва шахсий ривожланиш муаммоларини ҳал қилиш жараёни⁸. Кўрииб турибдики, ҳар хил номлар қўлланилишига қарамай, бу икки муаллифнинг асарлари аслида бир хил ҳодиса ҳақида гапиради. Кўриб чиқиладиган ҳодисани белгилашнинг яна бир варианты, масалан, Н.В.Шувалов томонидан қўлланиладиган “таълим стратегияси” ибораси. Н.В.Шувалов кўриб чиқиладиган соҳадаги жараёнларни фалсафий тушуниш доирасида. Унинг фикрича, “таълим стратегияси - бу педагогик усулларни танлаш бўйича умумий нуқтаи назар ва ҳаракатлар режаси, умумий касбий режа, шу жумладан таълим мазмуни ва унинг методологияси, ўз-ўзини тарбиялаш, касбий жамиятдаги алоқалар”. Шу билан бирга, таълим стратегиясини ишлаб чиқиш учун асос инсон табиати, унинг мавжудлигининг маъноси ҳақидаги маълум бир ғоядир⁹.

Шахс даражасидаги стратегияларни (шахсий стратегиялар) кўриб чиқаётганда, ушбу атама профессор-ўқитувчи ва тингловчи томонидан концепция ва фаолиятни амалга оширишни белгилаш учун ишлатилиши мумкинлигини ҳисобга олиш керак. Биринчи фойдаланиш ҳолатини тавсифлаш учун кўпинча “педагогик стратегия” атамаси қўлланилади. Биз Е.В.Барабашина фикрига кўра, педагогик стратегия - самарали натижага олиб келадиган муайян касбий педагогик вазиятни ҳал қилишнинг индивидуал усулидир. Бу ерда стратегия бир вақтнинг ўзида фаолият услубини амалга ошириш шакли сифатида (бир нечта стратегиялар муайян фаолият услубига мос келиши мумкин) ва ўқитувчининг шахсий ва касбий позициясини ифодалаш усули сифатида ишлайди¹⁰.

Шуни таъкидлаш керакки, кўпроқ аниқлик учун кўриб чиқиладиган формулага “индивидуал” ёки “субъектив” таърифини қўшиш мақсадга мувофиқдир. Масалан, стратегияни маълум педагогик мақсадларга эришиш учун “умумий тамойиллар, усуллар ва усуллар тизими” сифатида белгилашда¹¹ ушбу концепцияга қандай маъно берилганлигини тушуниш қийин – “ташқи норматив” ёки “шахсий-семантик”. Т.И.Куликованинг фикрича “Стратегия – бу университет профессор-ўқитувчиси томонидан ишлаб чиқилган ва амалга оширувчи талабаларнинг касбий аҳамиятли фаолияти ва улар билан педагогик ўзаро муносабатлари йўналиши ифодаси” деб таърифлайди. Уларнинг икки тури асосан бир-бирига боғланган. Ўқитувчига нисбатан стратегия субъектив характерга эга (ўз фаолиятини куриш), ўқувчига нисбатан эса объектив (ўқитувчи томонидан белгиланган режани амалга ошириш).

“Таълим стратегиялари” атамаси жуда кенг тарқалган ва камида иккита семантик талқинга эга. Бир томондан, бундай стратегия “кимнидир ўргатиш”ни англатиши мумкин ва ўқитувчининг ҳаракатлар тизимини тавсифлайди (яъни, у юқорида муҳокама қилинган маънода субъектив педагогик стратегияга сезиларли даражада яқин). Шундай қилиб, Е.А.Троитская ўқитиш стратегиясини ўқитувчи томонидан ишлаб чиқилган “ҳар бир талаба учун индивидуал бўлган муаммоларни ҳал қилиш учун ўрганиш усуллари кетма-кетлиги” деб тушунади¹².

⁸ Бунеева Е.В. Научно-методическая стратегия начального языкового образования в образовательной системе «Школа 2100»: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Челябинск, 2009. - 52 с

⁹ Шувалова Н.В. Рациональные основания образовательных стратегий: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. - Саратов, 2005. - 16 с.

¹⁰ Барабашина Е.В. Формирование когнитивно-личностных компонентов педагогических стратегий профессионального стиля будущих учителей: Дис. ... канд. психол. наук. - Тамбов, 2009. - 23 с

¹¹ Куликова Т.И. Психолого-педагогические стратегии развития субъектности современного подростка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — М., 2004. — 22 с

¹² Троитская Е.А. Методические подходы к автоматизации процесса формирования индивидуальной стратегии обучения решению задач предметной области (на примере обучения решению математических задач учащихся средней школы): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 2008. — 19 с.

Шу билан бирга, М.В.Садченко “таълим стратегияси” ва “таълим истиқболлари”ни ажратади. Унинг фикрича, охириги атама талабанинг ўзини тутиш хусусиятларини акс эттиради. М.В.Садченко ушбу атамани муаммони ҳал қилишнинг ақлий режасини (фаолиятни амалга ошириш усули) ва ушбу жараёнда қўлланиладиган, иерархик тарзда ташкил этилган ҳамда мақсад билан бирлаштирилган метакогнитив ва когнитив техникалар тизимини билдириш ва кўзланган натижага эришишни таъминлайдиган фаолиятни амалга ошириш учун фойдаланилади.”¹³. “Таълим стратегияси” атамасининг бу тушунчаси “когнитив (ўрганиш) фаолиятида натижани амалга оширишга қаратилган операциялар ва ҳаракатларнинг (ақлий ва ташқи) индивидуал муносабатлари (кўпинча кетма-кетлиги)” сифатида когнитив стратегия тушунчаси билан кесишади.

Таълим стратегияси шакли. Сизнинг таълим стратегиянгиз қандай шаклда яратилиши ва сақланиши сизга боғлиқ. Бу ақл харитаси, компьютер тақдимои ёки деворга бўялган плакатлар бўлиши мумкин. Асосийси, тингловчини муассасада таълим стратегиясини ишлаб чиқишга жалб қилиш. Бундай “ҳужжат”га таяниб, дунёни ўрганиш ва тушуниш унга боғлиқ. Стратегиянинг тузилиши мослашувчан бўлиши керак.

Таълим стратегияси доимий бўлмаслиги керак. Сиз уни қанчалик тез-тез кўриб чиқишингиз ҳақида даврийлиги бўйича келишиб олишингиз мумкин. Масалан, бу олти ой ёки бир йил бўлиши мумкин. Шуни ёдда тутиш керакки, исталган вақтда профессор-ўқитувчи ва талаба нафақат эришиш усуллари, балки мақсадларни ҳам ўзгартириши мумкин.

НАЗАРИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК ҚАРАШЛАР

Фикримизча, олий таълим муассасалари бошқарув тизимини ривожлантириш, шунингдек, мамлакатимиз олий таълим хизматлари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизминини ошириш бўйича тегишли таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишда қуйидаги хусусиятлар эътиборга олиниши мақсадга мувофиқ:

- биринчидан, пандемия шароитида кескин карантин чораларининг жорий қилиниши натижасида ОТМ бошқарув тизимининг моҳиятан янги тамойиллар асосида ташкил этиш заруратини юзага келтирди;
- иккинчидан, олиб борилаётган ислохотлар натижасида ОТМларнинг аксарияти ўз-ўзини молиялаштириш тизимига ўтиши ҳисобига фаолиятга бозор механизмларини жорий қилиш;
- учинчидан, олий таълим муассасалари фаолиятининг асосий йўналиши бўлган таълим соҳасига топ-100 таликдаги университетлар, интернет ва технологик компанияларнинг кириб келиши оқибатида юзага келган рақобат курашининг кескинлашуви ОТМ бошқарув тизимининг ташкилий тузилмаси ва функционал вазифаларини қайта кўриб чиқишни талаб қилмоқда;
- тўртинчидан, олий таълим соҳасини ривожлантириш стратегиясига мувофиқ қабул квоталарини ўрнатиш имкониятларини ортиши ҳамда таълим жараёнини ташкил этишда академик мустақилликнинг тақдим этилиши билан бошқарув тизими олдида турган вазифалар кўлами кенгайди;
- бешинчидан, мамлакатларнинг жаҳондаги мавқеини, шунингдек, исталган кўринишдаги факулдда вазиятлардан тезкорлик ва кам талофат билан чиқиб кетиш имкониятларини белгилаб берувчи бош омиллардан бири сифатида инсон капиталини ривожланишига бўлган эътибор кучайди. Қайд этилган хусусиятлар, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида олий таълим муассасаларини

¹³ Садченко М.В. Психологические стратегии овладения иностранным языком в учебной деятельности студентов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — Иркутск, 2009. — 24 с.

тизимли ривожлантириш ва бошқарув фаолиятини такомиллаштириш вазифаларининг белгиланиши ОТМ бошқарув тизимини ташкилий-назарий жиҳатларини тадқиқ қилишнинг долзарблигини асослайди.

Бунинг учун ишлаб чиқариш, ижтимоий хизмат кўрсатиш соҳаларида меҳнат ва олий таълим бозори асосида банд бўлган субъектлар ўзларининг меҳнат фаолиятларида қатнашишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятларини англаб олишлари керак ва давлатнинг бу соҳаларда хизмат кўрсатувчи субъектлар билан ўзаро келишиб олишлари лозим. Фақат барча субъектларнинг ўзаро келишиб олишлари натижасида ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчи, касбий-малакали ишчилар ва олий даражадаги мутахассисларни ва барча аҳолини ҳимоя қилишни таъминловчи ижтимоий иқтисодий сиёсатини амалга ошириш мумкин.

Меҳнат ва олий таълим бозорини тартибга солишни амалга ошириш учун бу субъектларни ўзаро боғлиқликда бир-бирига боғлиқ ва бир бирига таъсир этувчи умумлашган яъни ягона ташкилий-иқтисодий механизм тариқасида қараш тўғри бўлади. Чунки ишчи кучи бўйича шаклланидиган иқтисодий ҳолат ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ. Демак ишлаб чиқариш жараёни ташкилий жиҳатдан кенгайтириш горизонтал ёки вертикал жиҳатдан уларга бўлган талаб ва таклифни шаклланишини оптимал нисбатини ташкил топишига олиб келади. Олий таълим бозорининг ҳам самарали бўлиши тармоқ ишлаб чиқариш субъектларидан олий малакали мутахассисларга бўлган талаб ва таклиф асосида шаклланади.

ОТМларининг таълим хизматлари бозоридаги иштирокни тадқиқ этамиз. Авваламбор, буюртмачиларни қараймиз. Республикамиз таълим тизимида таълим хизматларининг асосий буюртмачи давлат бўлиб, у тегишли давлатнинг ижро этувчи ҳокимият органлари орқали муайян таълим йўналишлари (мутахассисликлари) ва таълим даражалари бўйича мутахассисларни тайёрлаш буюртмасини шакллантиради ҳамда аҳоли жон бошига тўғри келадиган норматив шаклида бюджетдан молиялаштиришни амалга оширади.

Иқтисодиёт назариясида келтирилган терминологик аппаратдан фойдаланган ҳолда буюртмачиларнинг кейинги тоифасини пуллик таълим хизматларни кўрсатиш бўйича шартномалар тузиш орқали мутахассислар тайёрлашга талабини шакллантириш объекти бўлиб, “уй хўжаликлари” ҳисобланади. Бозорнинг аҳамиятли бўлмаган улушини тўғридан-тўғри шартномалар асосида муайян категориядаги мутахассисларни ўзларининг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ўқитиш бўйича талабни шакллантирувчи бизнес тузилмалари ташкил этади. Бу вақтда буюртмачилар битирувчиларнинг асосий истеъмолчилари сифатида уларга сўнги касбий компетенциялар ва малака даражаларига нисбатан юқори талабни қўядилар.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ялпи миллий маҳсулот таркибида хусусий секторнинг улуши ва молиялаштириш нисбатидаги номувофиқлик давлат ва тадбиркорлик муносабатлари тизимида миллий иқтисодиёт учун малакали кадрлар тайёрлаш соҳасида мавжуд номуносабатликни юзага келтиради. Давлат ижтимоий функцияларни бажара туриб, битирувчиларни молиялаштиради, уларнинг 70,0%дан ортиги хусусий корхоналар ва ташкилотларда ишлайди. Бизнес ва тадбиркорлик олий мактабининг асосий максоди барча иқтисодий соҳалардаги давлат ва хусусий ташкилотлардаги мутахассисларни малакаларини ошириш. Ривожланган давлатларнинг таълим тизими ҳақида маълумотларни ўрганиш натижасида маълум бўлдики Юқори таъсирли ўқитиш стратегияларини (ЮТЎС - High Impact Teaching Strategies (HITS)) қўллаш билим олиш самарасини оширади. Аудиторияга киритилганда, бу педагогик ёндашувлар талабалар тажрибасини доимий равишда яхшилашни исботлади.

Аудиторияда ишлаётганимизда, баъзида тингловчиларимизни қўллаб-қувватлаш учун фойдаланишимиз мумкин бўлган ажойиб таълим ғоялари ва тадқиқотларимизни унутамиз. Жон Хетти каби тадқиқотчилар тингловчиларнинг тушунишини қанчалик яхшилагани, профессор-

ўқитувчилар фойдаланиши учун энг яхши таълим усуллари топиш, умумлаштириш ва тартиблаш учун ўн минглаб таълим ҳужжатларини ўрганиб чиқишган¹⁴. Бунинг натижасида энг кўп фойда келтирадиган 10 та юқори таъсирли ўқитиш стратегияси вужудга келди:

1. Мақсадларни белгилаш (Setting goals);
2. Структуравий дарслар (Structuring lessons);
3. Аниқ таълим (Explicit teaching);
4. Ишлаган мисоллар (Worked examples);
5. Ҳамкорликда ўрганиш (Collaborative learning);
6. Бир нечта экспозициялар (Multiple exposures);
7. Савол бериш (Questioning);
8. Фикр-мулоҳаза (Feedback);
9. Метакогнитив стратегиялар (Metacognitive strategies);
10. Фарқлаш (Differentiation).

1. Мақсадларни белгилаш (Setting goals). Мақсадларни белгилашнинг икки жиҳати бор, улар тингловчиларнинг муваффақиятини оширишга ёрдам беради. Тингловчиларга ўрганиш мақсади ҳақида аниқ бўлиш ва буни оғзаки тушунтириш, улар нимани тушунишлари кераклигини билишлари учун ва бу мақсадларни таъминлаш тингловчилар учун муваффақият қандай кўринишини таъкидлайди, шунинг учун улар бунга эришиш учун ҳаракат қилишлари мумкин.

Оддий стратегиялар ҳар бир давр бошида тингловчилар учун мақсадларни белгилашни осонлаштириш, кейин эса бу мақсадларни эришиш мумкин бўлган ўрганиш мақсадларига ажратиш бўлиши мумкин. Бу нафақат тингловчиларда ишонч ва муваффақият ҳиссини оширишга ёрдам беради, балки чуқур ўрганишга ҳам ёрдам беради.

2. Дарсларнинг тузилиши (Structuring lessons). Бу оддий туюлади, лекин тингловчилар учун ритм ва тартибни яратадиган аниқ дарс тузилишини яратиш уларнинг ривожланишига ёрдам беради. Дарснинг боришини ҳисобга олмаган ҳолда, профессор-ўқитувчилар тингловчига йўналтирилган ёндашувга тушиб қолишлари мумкин, бунда тингловчилар пасив бўлиб қоладилар, бу ҳар доим ҳам ажойиб ўрганиш тажрибасига ёрдам бермайди.

Бошлаш учун сиз ҳар бир дарс бошида “Ҳозир бажаринг” машғулотларини кўшишингиз мумкин. Бу тингловчилар аудиторияга кириб, дарс бошланишини кутишганда бажарадиган вазибалардир. Бу тингловчиларга олдинги концепцияни қайта кўриб чиқиш ёки изчил тартибни яратишда муҳим маҳорат устида ишлаш имкониятини бериши мумкин.

3. Аниқ таълим бериш (Explicit teaching). Тўғридан-тўғри кўрсатма – профессор-ўқитувчилар тингловчиларга нима қилишлари кераклигини ва буни қандай қилишни аниқ кўрсатадилар. Бунга эришиш учун қадамлар куйидагиларни ўз ичига олади: ўқув мақсадлари ва муваффақият мезонларини аниқлаш ва оғзаки баён қилиш; тингловчиларнинг тушунишини баҳолаш; дарслар ёки тушунчаларни яқунлаш учун вақт бериш. Тўғри қўлланилганда, ушбу стратегия аудитория муҳитидан қатъи назар, тингловчилар тест натижаларини яхшилаши кўрсатилди, бу тингловчилар ва профессор-ўқитувчилар учун катта ютуқдир. Дарс охирида чиқиш чипталари ва дарс мақсадининг қисқача мазмуни буни амалга оширишнинг ажойиб усули бўлиб, тингловчиларга ўз билимлари ҳақида фикр юритиш имконини беради.

¹⁴ The Department of Education and Training, 2022, High impact teaching strategies (HITS), Victorian Government

4. Ишланган мисоллар (Worked examples). Вақт ҳар доим душмандир ва бу, албатта, таркибдан ўтишга ҳаракат қилганда. Шундай қилиб, профессор-ўқитувчилар ўз саъй-ҳаракатларини муайян педагогик стратегияларга қаратганда, улар унинг мақсади борлигига ишонч ҳосил қилишни хоҳлашади. Ишланган мисоллардан фойдаланиш натижага эмас, балки таълим жараёнига эътибор қаратиш орқали тингловчиларга когнитив юкни камайтиради. Ўз навбатида, бу тингловчиларнинг тушуниш ва муаммони ҳал қилиш кўникмаларини оширади. Аудиториядаги саволлар ёки топшириқлар ҳақида гап кетганда, муаммони ҳал қилиш жараёнини оғзаки баён қилишдан бошлаш керак. Бу бутун аудитория стратегияси сифатида ёки кичик гуруҳларда амалга оширилиши мумкин. Тингловчиларнинг ўзига ишонч ҳосил қилди деб ўйласангиз, савол ёки топшириқнинг қийинлигини оширишингиз ва ёрдамнинг аста-секин олиб ташлашингиз мумкин.

5. Ҳамкорликда ўрганиш (Collaborative learning). Тингловчиларимиз учун ҳамкорликда ўрганиш ҳар куни бўлади. Бу ерда тингловчилар муаммони ҳал қилиш ёки вазифани бажариш учун биргаликда ишлайди. Муваффақиятли бўлиш учун барча тингловчилар иштирок этишлари ва ҳисса қўшишлари керак. Ушбу ёндашувнинг афзалликларини кўрсатадиган далиллар тўплами жуда катта, жумладан, ижтимоий фаровонлик, психологик имтиёзлар ва академик натижалар.

6. Бир нечта экспозициялар (Multiple exposures). Тингловчилар маълумотни узоқ муддатли хотирада сақлаб қолиш учун бир неча марта кўришлари керак. Бу, шунингдек, маълумотни кўриш каби оддий эмас, лекин Хетти таъкидлаганидек, материал билан мазмунли ва оралик ораликларда қатнашиш. Тингловчиларга дарсдан олдин ишни олдиндан белгилаш орқали сиз уларга дарсингиз ва машғулотларингиз билан шуғулланиш учун контекстни тақдим этасиз. Бу уларга кўпроқ саволлар бериш ёки тушунмовчиликларга ойдинлик киритиш имкониятини яратади. Бир неча кундан кейин бу ишни қайта кўриб чиқиш ушбу стратегияни янада мустаҳкамлайди.

7. Савол бериш (Questioning). Агар биз профессор-ўқитувчилар ва тингловчилар сўраган саволлар миқдорини таққосласак, натижа жуда кулгили бўлади. Қадимги тадқиқот шуни кўрсатдики, профессор-ўқитувчилар кунига 300-400 та савол беришади, тингловчилар эса ҳафтада 1 та савол беришади. Бу энг кенг тарқалган ва энг кўп қўлланиладиган стратегиялардан бири бўлса-да, буюк профессор-ўқитувчилар саволларни диққат билан кўриб чиқиш ва мақсадга хизмат қилиш кераклигини билишади ва энг муҳими, ногўғри жавоблар ҳеч қачон ҳукм қилинмайдиган ўқув муҳитини яратадилар.

Аксарият профессор-ўқитувчиларга олдинги статистикага асосланиб савол бериш бўйича ҳеч қандай мисол керак бўлмайди, лекин уларни иложи борида таъсирли қилиш бўйича баъзи таклифлар: тингловчининг қобилиятига қараб саволлар бериш; тингловчиларни бир-бирига савол беришга ундаш; саволларга жавоб бериш талабаларни тушунишга ёрдам беришдан иборат.

8. Тесқари алоқа (Feedback). Қайта алоқа “аниқ, ўз вақтида, аниқ, тўғри ва ҳаракатга яроқли” бўлса фойдали ҳисобланади. Профессор-ўқитувчилар - супер қаҳрамонлар, аммо бу энг катта таъсирни таъминлайдиган изчил эришиш учун жуда нореал кўринади. Тегишли фикр-мулоҳазаларни тақдим этиш тингловчиларнинг ўзлаштириш даражасини ошириши ва ишончлини ошириши аниқ ва яхши қабул қилинади. Изчил фикр-мулоҳазаларни тақдим этиш, фойдалари аниқ бўлса-да, чарчатиши мумкин.

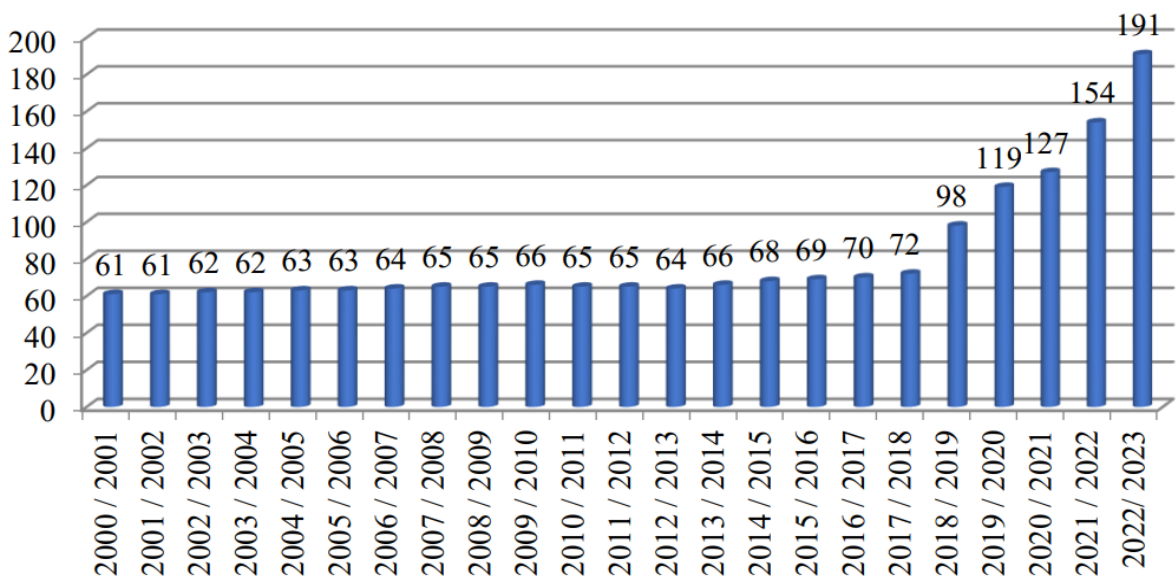
9. Метакогнитив стратегиялар (Metacognitive strategies). Тингловчилардан ўқув жараёни ҳақида ўйлашни сўраш профессор-ўқувчиларни жалб қилиш ва рағбатлантириш, уларни ўз-ўзини акс эттириш воситалари билан қуроллантириш учун кучли восита бўлиши мумкин. Австралиянинг таълим ва ўқитиш воситалари тўпламининг таъкидлашича, профессор-ўқитувчилар метакогнитив стратегияларни қўлласа, тингловчилар бир йил давомида ишлатмаганларга қараганда 8 ойга кўпроқ муваффақиятга эришишлари мумкин. Метакогнитив

стратегияларнинг баъзи мисоллари ўз-ўзидан сўроқ қилиш, тингловчиларга фаолият ва мақсадларни белгилаш учун танлов ва искалаларни тақдим этишни ўз ичига олади.

10. Табақалаштирилган таълим (Differentiation). Дифференциация - бу тингловчиларнинг индивидуал эҳтиёжларини қондириш учун ўқитишни мослаштириш жараёни. Бу ердаги мақсад, олдинги ўрганишдан қатъи назар, ҳар бир тингловчининг мазмуний билим ва кўникмаларини оширишдир. Бунга контент, жараён, маҳсулот ёки ўқув муҳитини мослаштиришга эътибор қаратиш орқали эришиш мумкин.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Олий ўқув юртларининг рақобатбардошлигини оширишнинг асосий омилларидан бири - бу олий таълим муассасалари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ҳисобланади. Шу сабабли, таълим хизматлари бозорида давлат томонидан тартибга солишнинг таъсири билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш таълим хизматлари бозорининг иқтисодий ривожланиш имкониятларини таъминлашнинг устувор йўналиши ҳисобланади.

2-расм. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасалари сони, бирлик (2022-2023 ўқув йили ҳолатига)¹⁵

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони¹⁶ билан тасдиқланган 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида, шунингдек Ҳаракатлар стратегиясининг мантқиқий давоми сифатида 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида¹⁷ олий таълим муассасаларига академик¹⁸ ва молиявий бошқарув соҳасида мустақиллик бериш¹⁹, рақобат муҳитини шакллантириш мақсадида олий

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/3107036>

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 сонли “ 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/5841063>

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.12.2021 йилдаги ПҚ-60-сон “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/5793261>

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.12.2021 йилдаги ПҚ-61-сон “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/5793251>

таълим муассасалари сонини кўпайтириш мақсад ва вазифалари белгилаб берилган. Мазкур чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида 2022-2023 ўқув йили ҳисобига Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасалари сони 191 тага етди (2-расм). Ушбу олий таълим муассасалари қандай замонавий ўқитиш стратегияларидан фойдаланилаётганлик даражаси ва ҳолатини таҳлил қилиш лозим. Шу билан бирга юқорида таклиф сифатида кўрсатилган 10 энг самарали ўқитиш стратегияларига қанчалик мос келишини таққослама таҳлилни амалга ошириш керак.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги²⁰ Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”да²¹, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 июлдаги ПҚ-200-сонли “Маъмурий ислохотлар доирасида олий таълим, фан ва инновациялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида²² имконияти чекланган талабаларга кўрсатиладиган таълим хизматлари турларини кўпайтириш ва уларнинг сифатини яхшилаш, таълимда инклюзив жараёнларни ривожлантириш, адаптив технологияларни жорий этиш, имконияти чекланган талабаларнинг ижтимоий мослашуви учун кенг шароитлар яратиш, инклюзивлик ғояларини тарғиб қилиш олий таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор вазифалари сифатида белгилаб берилган. Айнан бу ижтимоий гуруҳдаги тингловчиларга ҳам биз қайд этган таълим стратегияларини қўллаш мақсадга мувофиқ булади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Бошқарув қарорларининг қанчалик самарали бўлиши кўп жиҳатдан олий таълим муассасасидаги бошқарув жараёни ва унинг натижаларини ўз вақтида, ҳар томонлама баҳолаш билан боғлиқ. Олий таълим муассасаси бошқарув жараёни самарадорлигини мажмуали баҳолаш бозор субъектларида қизиқиш уйғотади ва долзарб аҳамият касб этади.

Таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасалари рақобатбардошлигининг шаклланишининг рақобатбардошлигини баҳолаш учун муайян услубий ёндашувларни жорий этишда ўз ифодасини топади ва бунда ушбу соҳа ўзига хос хусусиятлари назарда тутилади. Анаънавий таълим парадигмалари ва назариялари, методлар замонавий таълим жараёнларини тадқиқ этишда самарали натижалар бермаяпти. Таълим тизимига эскича методлар, ёндашувлар ва назарияларни тадбиқ этиш орқали муайян методологик хатоларга йўл қўйилиб, бу ўз навбатида ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан салбий оқибатларга олиб келмоқда.

Замонавий иш бозоридаги буюртмачилар битирувчиларнинг асосий истеъмолчилари сифатида уларга сўнгги касбий компетенциялар ва малака даражаларига нисбатан юқори талабни қўядилар. Бунинг натижасида ҳар бир олий таълим муассасаси олдида юқори самарали таълим стратегияларни тадбиқ этиш масаласи туради. Изланиш натижасида биз қуйидаги таклиф ва тавсияларни амалиётга тадбиқ этишни тавсия қиламиз:

1. Мамлакатимиздаги олий таълим муассасаларида қандай замонавий ўқитиш стратегияларидан фойдаланилаётганлик даражаси ва ҳолатини таҳлил қилиш лозим. Таҳлил натижаларига камчиликлар юзага чиқади, юқоридаги таълим стратегияларини қайси бирини тадбиқ этиш намоён бўлади.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/4545884>

²¹ “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”, <https://lex.uz/docs/4545884>

²² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 июлдаги ПҚ-200-сонли “Маъмурий ислохотлар доирасида олий таълим, фан ва инновациялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/6518515>

2. Юқорида таклиф сифатида кўрсатилган 10 энг самарали ўқитиш стратегияларини тадбиқ этиш ҳолатида мос келиш даражаси ўрганилади ва таълимни самарадорлигини ошириш мақсадида қўлланилади. Бу эса аввалги олий таълимдаги аҳоли этирозлари бартараф этилади ва самарадорлик ошади. Олий таълимдан кейинги таълим ёки иш билан таъминланиш фаолиятидаги кадрларга бўлган этирозли ҳолатлар бартараф этилади ҳамда салоҳиятли кадрларни тайёрлаш стратегияси тўлиқ бажарилади.

3. Имконияти чекланган талабалар қатламига кўрсатиладиган сифатли ва самарали таълим хизматлари турларини кўпайтириш ва уларнинг замон талабларига мос сифатни таъминлаш давлат ижтимоий соҳани ривожлантиришдаги стратегик мақсадларга эришиш имконини беради.

4. Олий таълим масканларида 10 та юқори таъсирли ўқитиш стратегияларини қўллаш билан боғлиқ лойиҳаларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Фойланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/3107036>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги 213-сонли “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғриси”ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й., 09/21/213/0330-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.12.2021 йилдаги ПҚ-60-сон “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/5793261>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.12.2021 йилдаги ПҚ-61-сон “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/5793251>
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847- сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/4545884>
7. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”, <https://lex.uz/docs/4545884>
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 июлдаги ПҚ-200-сонли “Маъмурий ислохотлар доирасида олий таълим, фан ва инновациялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/6518515>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 01.12.2017 йилдаги ПФ-5270-сон “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, <https://lex.uz/docs/3436192>
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 02.06.2018 йилдаги 417-сон “Олий таълим муассасаларига ногиронлиги бўлган шахсларни қўшимча давлат гранти квоталари асосида ўқишга қабул қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/3765153>
11. The Department of Education and Training, 2022, High impact teaching strategies (HITS),

Victorian Government

12. Авлаев О.У., Жўраева С.Н., Мирзаева С.Р.. “Таълим методлари”. Ўқув-услубий кўлланма. Т.: - “Навруз” нашриёти. 2017й. 208 бет.
13. Бабунова Е.С. Педагогическая стратегия становления этнокультурной образованности детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Челябинск, 2009. - 46 с.
14. Баженова В.С. Непрерывное образование в условиях трансформации экономической системы. – М.: Изд. Рос. экон. акад, 2000-216 с.
15. Барабашина Е.В. Формирование когнитивно-личностных компонентов педагогических стратегий профессионального стиля будущих учителей: Дис. ... канд. психол. наук. - Тамбов, 2009. - 23 с
16. Бунеева Е.В. Научно-методическая стратегия начального языкового образования в образовательной системе «Школа 2100»: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Челябинск, 2009. - 52 с
17. Жукова И. В. Формирование адаптивного организационно экономического механизма управления горнодобывающим предприятием. <https://pnu.edu.ru/vestnik/pub/articles/1597/>
18. Куликова Т.И. Психолого-педагогические стратегии развития субъектности современного подростка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - М., 2004. - 22 с
19. Махмудов А.А. Олий таълим муассасаларида молиявий ресурсларни бошқаришга оид айрим назарий ёндашувлар. “Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar” илмий журнали. № 2 (13) 3, апрель-июнь, 2021 йил
20. Мельничук А.С. Понятие “Стратегия” в исследованиях образования: контексты и варианты использования. “АКМЕОЛОГИЯ” научные журнал 2-2017. УДК 37.011; 37.015.3; 37.015.4. 42-48 с.
21. Образовательная стратегия: что это и как построить. <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/educational-strategy>
22. Садченко М.В. Психологические стратегии овладения иностранным языком в учебной деятельности студентов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Иркутск, 2009. - 24 с.
23. Троицкая Е.А. Методические подходы к автоматизации процесса формирования индивидуальной стратегии обучения решению задач предметной области (на примере обучения решению математических задач учащихся средней школы): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 2008. - 19 с.
24. Шевченко Ю.А. Маркетинговые стратегии ценообразования в вузе // Практический маркетинг. 2002. № 10 (68). С. 25-32.
25. Шувалова Н.В. Рациональные основания образовательных стратегий: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. - Саратов, 2005. - 16 с.
26. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/55948/1/klovsm_2008_03_51.pdf
27. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган.
28. Мухитдинова, Н. А. (2017). Информационные технологии в интенсификации процесса обучения иностранным языкам. Наука, образование и культура, (4 (19)), 48-50.
29. Алимов, Б. Б. (2023). Рақамли Трансформациянинг Суғурта Соҳасига Таъсири. Miasto Przyszłości, 38, 85-92.

30. Алимов, Б. Б. (2023). ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАРНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ–БИЗНЕСНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШНИНГ МУҲИМ БЕЛГИСИДИР. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(2), 72-76.
31. Алимов, Б. (2023). ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ЛОЙИҲАЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ТУРЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ. Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук, 3(8), 186-199.
32. Алимов, Б. Б. (2023). ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАР АСОСИДА ЎЗБЕКИСТОН ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. Gospodarka i Innowacje., 38, 28-37.
33. Ганиходжаев, Б., Суюнов, Д., Кенжабаев, А., & Кувандиқов, А. (2023). РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ. Экономика и бизнес: теория и практика, (3-1 (97)), 38-43.
34. Суюнов, Д., & Хошимов, Э. (2018). Методологические аспекты оценки эффективности корпоративного управления в акционерных обществах. Экономика и инновационные технологии, (2), 213-225.
35. Суюнов, Д. Х., & Хошимов, Э. А. (2018). Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг методологик жиҳатлари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали, 2.